

I. ROZPRAWY I ANALIZY

DOI: 10.17951/et.2017.29.11

Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska
(Lublin, UMCS)

JAKIE DANE SĄ RELEWANTNE ETNOLINGWISTYCZNIE?

Autorka rozważa kwestię danych branych pod uwagę przy analizach w ramach etnolingwistyki jako dyscypliny badawczej stawiającej sobie za cel rekonstrukcję językowego obrazu świata. Typy danych rozpatruje w kontekście nazw subdyscyplin (*etnolingwistyka etymologiczna, dialektologiczna, onomastyczna*) i przedmiotu badań (*etnolingwistyka kognitywna*). Szczególną uwagę skupia na typach danych wykorzystywanych w ramach *etnolingwistyki ludowej i narodowej*. Analizuje pod tym kątem wyobrażenie BYLICY w *Słowniku stereotypów i symboli ludowych* oraz DOMU w *Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów*, omawia utrwalenie cech w danych systemowych, tekstowych i ankietowych. Jako typy danych relewantnych etnolingwistycznie w opisie językowego obrazu świata uznaje nie tylko system, teksty i ankietę, lecz także dane „przyjęzykowe”, dane „negatywne” i dane „wyzerowane”, związane z „polską mapą niepamięci” i „pamięcią utajnioną”.

SŁOWA KLUCZOWE: etnolingwistyka etymologiczna; etnolingwistyka dialektologiczna; etnolingwistyka onomastyczna; etnolingwistyka kognitywna; językowy obraz świata; dane relewantne etnolingwistycznie; system; tekst; ankietę; dane przyjęzykowe; dane negatywne; dane wyzerowane; *Słownik stereotypów i symboli ludowych*; *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*

1. Etnolingwistyka jako nauka o tożsamościach zbiorowych

Etnolingwistyka, której zadaniem jest rekonstrukcja językowego obrazu świata, jest równocześnie – obok psychologii społecznej, psychologii świadomości, socjologii wiedzy, socjologii pamięci czy historiografii – nauką o tożsamościach zbiorowych, o narracjach interpretujących rzeczywistość

(Chlebda 2010a: 10). Tożsamość zbiorowa w ramach tak zakrojonych dyscyplin jest pojmowana jako „wyabstrahowana z tożsamości indywidualnych członków danej zbiorowości część wspólna ich samoidentyfikacji” (Bartmiński, Chlebda 2008: 12). Jest to konstrukt mentalny, do którego dostęp dają dopełniające się i utrwalone językowo obrazy. Badanie tożsamości jako podzielanych przez zbiorowość przekonań i wartości oraz odpowiadających im symboli jest jednak najbardziej skuteczne wtedy, gdy jego przedmiotem jest język zarówno w węższym sensie lingwistycznym (struktury języka, narracje tekstowe), jak i w szerszym, semiotycznym¹. W obydwu przypadkach można stawiać pytania o fenomeny językowe, jakie się składają na tożsamość, o metody, jakimi można ją badać, wreszcie – o dane źródłowe, na podstawie których wyznaczniki tożsamości wspólnotowej daje się rekonstruować.

W tym miejscu skupię uwagę na kwestii ostatniej, tzn. na podstawie materiałowej, która służy wyrażaniu i wnioskowaniu o tożsamości grupowej. Tytułowe sformułowanie nawiązuje po pierwsze, do tekstu *Jakich danych potrzebuje etnolingwistyka porównawcza?*, opublikowanego przez Jörga Zinkena (2016) jako głos w dyskusji podsumowującej pierwszy etap badań prowadzonych w ramach projektu *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, oraz po drugie, do określenia „informacje etnolingwistycznie relewantne”, użytego przez Wojciecha Chlebdę w artykułach: *W poszukiwaniu językowo-kulturowego obrazu świata Słowian* (2010a) i *W jakim zakresie słownik dwujęzyczny może być źródłem informacji etnolingwistycznej* (2010b).

2. Nazwa dyscypliny a typ wykorzystywanych danych

W przypadku niektórych odmian etnolingwistyki – *etnolingwistyki etymologicznej* (W. W. Iwanowa i W. N. Toporowa), *etnolingwistyki dialektologicznej* (Nikity i Swietłany Tołstojów), *etnolingwistyki onomastycznej* (E. Matwiejewa, M. E. Rut, E. L. Bierzowicz) – typ wykorzystywanych danych jest wskazywany już na poziomie nazwy dyscypliny. Nie są to oczywiście jedyne dane wykorzystywane przez etnolingwistów zorientowanych etymologicznie, dialektologicznie czy onomastycznie, nie ogarniają one bowiem całego spektrum zainteresowań badaczy, lecz dane te są najważniejsze, obligatoryjne i brane pod uwagę w analizach w pierwszej kolejności. W przypadku etnolingwistyki lubelskiej, zwanej też *etnolingwistyką kognitywną* (por.

¹ Kwestie te są rozwijane w pracach Wojciecha Chlebdy i Jerzego Bartmińskiego, zob. Chlebda 2007, 2010a, 2010b; Bartmiński, Chlebda 2008.

Nepop-Ajdaczyć 2007; Zinken 2009; Vaňková 2010), informacja o wykorzystywanych danych w nazwie dyscypliny się nie pojawia, ale można do nich dotrzeć, odwołując się do materiałowych podstaw badań realizowanych w jej ramach. W pierwszej kolejności należy jednak dookreślić, czy dyscyplina ma charakter semiotyczny czy lingwistyczny.

Etnolingwistyka jako dyscyplina semiotyczna zakłada opis „języka kultury”, nadbudowanego nad językiem naturalnym, przedstawienie jego symbolicznej treści, niezależnie od tego, w jakiej formie i substancji jest ona wyrażana: poprzez słowa, działania, wierzenia czy za pomocą kodu przedmiotowego. Badanie „planu treści” kultury korzysta z metodologii lingwistycznej (świadczy o tym obecność drugiego członu w nazwie *etnolingwistyka*). W ramach tak rozumianej dyscypliny bada się kulturę przez pryzmat języka, zachowań codziennych i obrzędowych, wyobrażeń mitologicznych i twórczości mitopoetyckiej (Tolstye 1995: 5). Zakreślając przedmiot i zadania szeroko rozumianej dyscypliny, w kontekście prac nad słownikiem starożytności słowiańskich, Nikita Iljicz Tolstoj w artykule *Ėtnolingvistika v krugu gummanitarnych disciplin* pisał:

V tom slučae ětnolingvistika – odin iz jarkich primerov «ěkspansii» i proniknovenija lingvističeskoj metodologii v sosednie discipliny, v dannom slučae v ětnografiju, – ěkspansiji, o kotoroj v poslednee vremja mnogo govorjat i pišut i kotoraja uže prinosit svoi blagodatnye plody. V to že vremja ětnolingvistika ne konkuriruet s lingvistikoj i ětnografiej, s fol’kloristikoj i kul’turologiej i tem bolee s sociologiej. Ne vytesnjaet ih, a javljaetsja samostojatel’noj otrasl’ju znanija, kompleksnoj pograničnoj naukoj, stojaščej na grani perečislennych nauk, opirajuščesja vo mnogom na ih istočniki i dostiženija i pol’zujuščesja, kak i mnogie drugie sovremennye naučnye discipliny, kompleksnymi metodami (Tolstoj 1995: 39–40).

Lingwistyczne zorientowanie dyscypliny, bazującej głównie na materiałach językowych, widoczne jest w pracach badaczy moskiewskich z kręgu Jurija Apresjana (J. Apresjan, T. Bułygina, A. Szmielew, N. Arutjunowa, A. Zaliznjak) i lubelskiego zespołu skupionego wokół Jerzego Bartmińskiego. Podstawowa różnica polega jednak na tym, że badania moskiewskie bliższe są z „ducha” strukturalizmowi, a lubelskie – kognitywizmowi. Nurt pierwszy przyjmuje istnienie obiektywnych cech przedmiotów świata realnego, odwołuje się do klasycznych kategorii Arystotelesowskich służących porządkowaniu świata – kategorii o wyraźnych granicach. Drugi odwołuje się do kategorii subiektywnych.

Język w badaniach o charakterze strukturalistycznym pojmowany jest jako autonomiczny system elementów powiązanych różnymi relacjami (ten właśnie system jest przedmiotem analiz językowych, przy czym opisy synchroniczne i diachroniczne oraz semantyczne i gramatyczne są wyraźne

rozgraniczane). W opisie wyznaczana jest też ostra granica między wiedzą językową i wiedzą o świecie. Znaczenia są traktowane jako wiązki cech „wystarczających i koniecznych”, którym wyznacza się miejsce na osi paradygmatycznej i syntagmatycznej i objaśnia z użyciem definicji klasycznej z nastawieniem na wydobycie *genus proximum i differentia specifica*. Nurt kognitywny w lingwistyce ma podstawy w realizmie doświadczeniowym i zakłada wpływ doświadczenia zmysłowego na ludzkie rozumienie świata. Operuje pojęciem kategorii naturalnych, ustanawianych przez podmiot poznający świat. Kategorie te mają nieostre granice – są otwarte i oparte na zasadzie podobieństwa rodzinnego.

W badaniach zorientowanych kognitywnie język jest traktowany jako narzędzie poznania i interpretacji świata – mówi się o ramie doświadczeniowej, łączącej to, co postrzegane zmysłowo z tym, co podsuwane przez pamięć kulturową. Opisy diachroniczne i synchroniczne są zespalane w podejściu panchronicznym²; elementom gramatycznym przypisywane są wartości semantyczne. Wiedzę językową uznaje się za część wiedzy o świecie, a wiedzę o świecie jako część wiedzy językowej. Bada się sposoby rozumienia pojęć z uwzględnieniem szerokich kontekstów, w opisie znaczenia uwzględniane są cechy jądrowe (kategorialne) i peryferyjne, charakterystyczne, a znaczenia słów przedstawia się za pomocą definicji kognitywnej³.

3. Przedmiot badań etnolingwistycznych a typy danych

Etnolingwistyka, według sformułowania Jerzego Bartmińskiego (2002), to „dziedzina językoznawstwa, która zajmuje się badaniem języka w jego powiązaniach z historią określonych społeczności (środowiskowych, regionalnych, nar[odowych]) i ich kulturą, zwł. z mentalnością grupową, ze sferą zachowań i systemami wartości” (Bartmiński 2002: 380). Przedmiot badań etnolingwistyki nie jest bynajmniej ograniczony do ludowości, bo człon *etno-* łączy znaczenia szersze (grec. *ethnos* to ‘lud, plemię’, ale też ‘naród’

² Przemysław Łozowski pisze: „[...] relację między synchronią i diachronią należy próbować określić na zasadach innych niż te, które stanowią o wyższości systemu synchronicznego nad zmianą diachroniczną, oraz tego, że różnic między synchronią i diachronią nie da się przedstawić za pomocą formalnych i binarnych przeciwstawień. Jeżeli zwyczajową odpowiedzią kognitywistów na ten drugi problem jest kategorialna nieostrość, coraz częściej podawanym rozwiązaniem w pierwszej kwestii okazuje się panchronia” (Łozowski 1999: 25).

³ Tezy i założenia strukturalizmu i kognitywizmu konfrontuje Agnieszka Mikołajczuk (2000: 88–89). O znaczeniu przymiotnika *kognitywny*, który odnosi się do wiedzy o pewnym obszarze rzeczywistości, do percepcji i poznania, którym towarzyszą procesy umysłowe (pamięć, ocena, rozumowanie), też sfera uczuć i woli, zob. Tomasz P. Krzeszowki (1997).

i 'społeczność w ogóle'). Można więc wskazać koncentrycznie powiązane pola badawcze: po pierwsze – relacji język – kultura na poziomie ludowym (jak w pracach K. Moszyńskiego, B. Malinowskiego, B. Sychty, J. Tredera oraz w SSiSL), po drugie – na poziomie ogólnonarodowym (T. Milewski, A. Wierzbicka, LASiS). Prototypowym obiektem badań pozostaje relacja język ludowy (gwara) i kultura ludowa. Tym, co łączy obie „etnolingwistyki” – *ludową* i *narodową*, by użyć terminologii Anny Tyrpy (2006) – jest pojęcie językowego obrazu świata (JOS) oraz wspólny zespół podstawowych narzędzi pojęciowych: stereotypu, definicji kognitywnej, profilowania, punktu widzenia i perspektywy interpretacyjnej, podmiotu i wartości.

Kluczowe dla etnolingwistyki kognitywnej pojęcie JOS przyjęło się za pracami Jerzego Bartmińskiego (1990, 2006) definiować jako „zawartą w języku, różnie zwerbalizowaną interpretację rzeczywistości, dającą się ująć w postaci zespołu sądów o świecie”. Mogą to być sądy „utrwalone” (w samym języku, w jego formach gramatycznych, słownictwie, kliszowanych tekstach, np. przysłów), ale także „presuponowane, tj. implikowane przez formy językowe, utrwalone na poziomie społecznej wiedzy, przekonań, mitów, rytuałów” (Bartmiński 2006: 12). Wycinki JOS, po Putnamowsku, traktowane są jako wyobrażenia funkcjonujące w głowie ludzkiej i zdające sprawę z tego, jaki X jest, jak działa, jak wygląda itp. Wyobrażenia te funkcjonują w świadomości indywidualnych osób, ale mają też wymiar społeczny. Akcentuje to Zbysław Muszyński (1993: 189–190):

Jeśli uznamy, że język funkcjonuje w procesie porozumiewania się, to oprócz tego, że w wymiarze jednostkowym reprezentuje wówczas stany mentalne podmiotu: myśli, przekonania, dążenia itp., to także jest środkiem przekazywania treści tych stanów, co właśnie ma miejsce w trakcie komunikowania się ludzi między sobą. Jako narzędzie porozumiewania się stanowi więc także «rodzaj sztuki społecznej». Jest również skarbnicą pamięci społecznej, systemem utrwalającym wypracowany społecznie obraz świata, mechanizmem utrwalania i ustalania tożsamości kulturowej.

Wspólne dla przedmiotu badań etnolingwistycznych jest ukierunkowanie na opis wyobrażenia X-a, jakie funkcjonuje w zbiorowej świadomości – w świadomości polskiego chłopca lub przeciętnego Polaka. Zbieżne jest również oparcie analiz na wspólnej metodologii, tzn. wykorzystanie jako narzędzia opisu „wycinków JOS” – definicji kognitywnej, która zdaje sprawę z utrwalonej w języku kategoryzacji zjawisk otaczającego świata, ich charakterystyk i wartościowań, czyli tego, jak mówiący danym językiem rozumieją X (Bartmiński 1988). Stereotypowe sądy o przedmiocie są wydobywane drogą analizy materiału, łączone w bloki (fasety), a przedmiotem opisu jest przedmiot typowy. Otrzymana w wyniku analiz definicja kognitywna jest narracją o pewnym wycinku świata (zob. SLSJ 1980; SSiSL 1996, 1999, 2012; por.

zwłaszcza Bartmiński 2011, 2014a) i jest „tekstem kultury”. „Stereotypowe wyobrażenia przedmiotu dają się przełożyć na «scenariusze», zdające sprawę z tego, co X robi, czuje, gdzie jest, z kim wchodzi w interakcje itd., a więc na kategorie tekstowe” (Niebrzegowska-Bartmińska 2007: 98).

Od początku kwestią istotną w badaniach JOS była podstawa materialowa. Renata Grzegorzczkova⁴ za taką podstawę uznała: własności gramatyczne języka i słownictwo stanowiące swoisty klasyfikator świata, wymieniała w szczególności własności słowotwórcze leksemów, etymologię, konotacje semantyczne wiązane przez mówiących z nazywanymi zjawiskami, utrwalone w metaforach, derywatach, frazeologizmach oraz teksty poetyckie. Do tych ostatnich warszawska badaczka zgłaszała jednak wątpliwości i dopowiadała, że poetyckie użycia języka są „czymś zupełnie innym, aniżeli fakty uprzednio pokazane, stąd lepiej chyba nie używać w odniesieniu do tego typu zjawisk określenia «językowy obraz świata», zachowując ten termin dla faktów systemowych” (Grzegorzczkova 1990: 47).

Jerzy Bartmiński, który kilkakrotnie odnosił się do podstaw językowego obrazu świata, w syntetyzującym artykule *Pojęcie „językowy obraz świata” i sposoby jego operacjonalizacji* (2010) za istotne fakty językowe przy opisie (rekonstrukcji) JOS uznawał: a) słownictwo, gdyż „leksyka jako swoisty inwentarz kultury, żywy i dynamiczny, stale wzbogacany tysiącem nowych jednostek, jest swoistym sejsmografem rejestrującym zmiany dokonujące się w społeczeństwie, cywilizacji i kulturze”; b) integralne znaczenia słów, obejmujące zarówno strefę jądrową, jak i strefy peryferyjne, więc elementy kategoryzacyjne i wszystkie cechy przypisywane pozytywnie przedmiotowi – elementy o charakterze „encyklopedycznym” i „jawnie subiektywne”; c) formę wewnętrzną słowa – zgodnie z przekonaniem, że perspektywa oglądu zawarta jest w nazwie, tzn. w „żywych” formacjach słowotwórczych, czytelnych dla użytkowników języka i w formacjach „martwych”, zleksykalizowanych, których znaczenie jest zatarte dla współczesnego użytkownika języka), do których dostęp dają badania etymologiczne; d) pola semantyczne, ich wewnętrzną organizację, ilość i jakość leksykalnych eksponentów, więc „relacje nadrzędno-podrzędne (hipero- i hiponimiczne), relacje ekwonomiczne (łac. *aequus* ‘równy’) – a więc synonimy i antonimy, regularne ciągi derywacyjne oraz relacje syntagmatyczne, które można precyzyjnie opisać, wykorzystując Fillmore’owskie pojęcie ról semantycznych”; e) frazeologizmy, utarte kolokacje (frazemy), metafory, czyli derywaty semantyczne; f) gramatykę (kategorie językowe); g) teksty, poczynając od minimalnych jak przysłowia po wielozdaniowe, przy analizie których wartość szczególną mają sądy pre-

⁴ Zob. rozdz. *Składniki językowego obrazu świata*, [w:] Grzegorzczkova 1990: 45–47.

suponowane; h) dane „przyjęzykowe”: przyjęte i obowiązujące zachowania, praktyki, obrzędy, przekonania i wierzenia, bez których niemożliwe jest normalne porozumienie językowe i interpretacja wypowiedzi; i) badania ankietowe, zwłaszcza ankiety z pytaniami o charakterze otwartym.

Wykładając założenia programu etnolingwistycznego badań tożsamościowych, jako podstawę materiałową poszukiwań zawartości treściowej konceptów aksjologicznych, Jerzy Bartmiński i Wojciech Chlebda (2008) wskazali cztery podstawowe grupy faktów: a) dane słownikowe – czerpane ze słowników danego języka etnicznego i przywoływane w układzie chronologicznym (w miarę potrzeby zakłada się też korzystanie ze słowników specjalistycznych); b) dane tekstowe – pochodzące z ekscerpacji dyskursów publicznych, zwłaszcza z „publicystyki wysokiej”; c) dane korpusowe (konteksty z największych korpusów tekstowych i wyszukiwarek internetowych); d) dane eksperymentalne (z ankiet jako tekstów wywołanych, z preferowaniem ankiet typu otwartego)⁵. Te same podstawy wymienione zostały w postulatach *założeń programu „A”*, formułowanych na użytek badań porównawczych przez Macieja Abramowicza, Jerzego Bartmińskiego i Wojciecha Chlebde, którzy, argumentując za wykorzystaniem takiej zróżnicowanej bazy materiałowej przy opisach, wyrazili opinię, że „dopiero sięgnięcie do różnego typu danych stwarza możliwość uzyskania w miarę pełnego i zobiektywizowanego obrazu”. W kwestii ekscerpowanych źródeł tekstowych autorzy zalecali, by były to: „teksty, których wykorzystanie pozwala na uzyskanie szerokiej palety cech przypisywanych danemu pojęciu”: a) przysłowia i utarte powiedzenia; b) artykuły z prasy wysokonakładowej o zasięgu ogólnokrajowym; c) podręczniki szkolne, które – ze względu na zawarty w nich i poddawany wieloetapowej kontroli społecznej typ dyskursu – mogą być traktowane jako reprezentatywne dla określonej wspólnoty narodowej (Abramowicz, Bartmiński, Chlebda 2009: 342).

W dyskusji po zamknięciu pierwszego etapu projektu EUROJOS, Jörg Zinken postulował wykorzystanie także danych konwersacyjnych jako uzupełnienia dla przyjętego ostatecznie w badaniach porównawczych Słowian i ich sąsiadów tzw. S-A-T-u (systemu, ankiet, tekstów):

W projekcie EUROJOS uwzględniono trzy rodzaje danych: systemowe (ze słowników), ankietowe (odpowiedzi studentów) i tekstowe (upraszczając: z gazet). Ale wiadomo, że nie uczymy się języka (i wartości) ze słowników ani z ankiet, ani też z gazet. Uczymy się języka i wrastamy w system wartości w codziennej interakcji. Czy zatem nie warto byłoby się zastanowić, czy nagrywanie interakcji codziennych, nie mogłoby uzupełnić danych dotychczas zbieranych na trzy wymienione sposoby? Jakie to mogłyby być nagrania? Można szukać takich sytuacji, w których interesujące nas pojęcia grają szczególną

⁵ Por. też Chlebda 2010a, 2010b, 2010c.

rolę; na przykład, badając pojęcie DOMU, mogliśmy nagrywać dzieci rysujące domy i rozmawiające ze swoimi matkami o tym, co rysują. Ale również najbardziej codzienne sytuacje, jak chociażby wspólne posiłki, bo dostarczają bogatego materiału po poznania tego, co znaczy w danej kulturze «być w domu» (Zinken 2016: 336).

Jerzy Bartmiński replikował następująco:

Postulat wykorzystania w badaniach językowego obrazu świata (poza danymi systemowymi, ankietowymi i tekstowymi) także codziennych interakcji uważam za możliwy do spełnienia o tyle, o ile zapisy rozmów da się potraktować jako rodzaj tekstów i uda się je zinterpretować z zastosowaniem całego instrumentarium pojęciowego tekstologii. (Bartmiński 2016: 348).

4. Typy danych wykorzystywane w ramach etnolingwistyki „ludowej” i „narodowej”

Jeśli przyjrzeć się praktycznym opisom „wycinków” JOS, tych ludowych i ogólnonarodowych, można zauważyć rozbieżności w podejściu do wykorzystywanych danych nawet u tych samych badaczy. Pozostając przy studiach wydawanych w ośrodku lubelskim, zwróćmy uwagę na dwa koronne opracowania – *Słownik stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL I/1–4) i *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów* (LASiS – 1, 3, 5). W obydwu jednostką opisu jest pewien korelat semantyczny („stereotyp”, „koncept”) stojący między nazwą a rzeczywistością, w którego opisie jako narzędzie wykorzystywana jest definicja kognitywna. W jednym i drugim słowniku mówi się o „trzech typach danych”: w SSiSL są to dane systemowe (polszczyzna gwarowa i ogólna), tekstowe oraz „przyjęzykowe”, tzn. wierzenia i praktyki, w LASiS – system i teksty, ale też ankiet. W obu opracowaniach wykorzystywane są teksty kliszowane oraz teksty artystyczne (w LASiS wyekscerpowane z literatury „pięknej”, w SSiSL – ze zbiorów pisanej poezji chłopskiej). W SSiSL nacisk kładzie się na dyferencjację gatunkową tekstów, w LASiS – na ich różnicowanie dyskursywne.

Dane „przyjęzykowe” są podstawą w zasadzie tylko dla słownika ludowego, choć potrzebę wykorzystywania ich w przypadku stereotypów „narodowych” już jakiś czas temu podkreślał Jerzy Bartmiński, pisząc o przydatności np. karykatur w analizach stereotypów etnicznych. Wykładając założenia SSiSL we wstępie do pierwszej części tomu *Kosmos*, Jerzy Bartmiński argumentował użycie tych danych ze względu na opis języka w kontekście kultury i ich społeczne utrwalenie:

Etnolingwistyczny charakter naszego „Słownika” polega jednak przede wszystkim na ujmowaniu języka w kontekście kultury, a więc w konsekwencji na wyjściu poza

dane czysto językowe (leksyka, semantyka, które oczywiście są podstawą „Słownika”), na uwzględnianiu użycia języka, na sięgnięciu do utrwalonych społecznie wierzeń i praktyk, tworzących przyjętym (nie: pozajęzyczny) kontekst wypowiedzi słownych, a nawet na wykorzystaniu (co prawda tylko fragmentarycznym) informacji z zakresu ludowej sztuki plastycznej (zdobnictwa, malarstwa). Krótko mówiąc – etnolingwistyczny jest sposób rozumienia przedmiotu hasłowego będącego obiektem opisu w naszym „Słowniku” (Bartmiński 1996: 11–12).

Rolę ankiety, która w istocie jest nie tyle typem danych (choć tak się ją przyjęło traktować), co raczej sposobem ich gromadzenia, akcentuje się głównie w studiach nad pojęciami badanymi na gruncie języków ogólnonarodowych. Wypełnione ankiety, traktowane jako „teksty wywołane”, nie tylko potwierdzają inne dane, ale też wzbogacają je o cechy nowe: dane systemowe są zwykle ubogie, teksty – w wysokim stopniu zróżnicowane, a dane pozyskane od respondentów, po ich opracowaniu statystycznym, dają możliwość odróżnienia cech jądrowych i peryferyjnych (Bartmiński 2014b). Na gruncie analiz „ludowych” ankieta ma swój odpowiednik w postaci kwestionariusza. Rola ankiety i kwestionariusza jako sposobu gromadzenia danych jest podobna: obydwa narzędzia pozwalają pozyskać zarówno informacje na temat systemu języka, jak też jego tekstowych manifestacji.

Spróbujmy przyjrzeć się praktycznemu wykorzystaniu różnych typów danych – na gruncie etnolingwistyki „ludowej”, tj. w *Słowniku stereotypów i symboli ludowych* i „narodowej” – w *Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów*. W obu przypadkach powołuję materiał polski.

4.1. Dane w *Słowniku stereotypów i symboli ludowych*.

Przykład BYLICY

Opisy w SSiSL są oparte na zapisach dialektologów, folklorystów i etnografów, mają charakter zintegrowany i odpowiadają wymogom etnolingwistyki jako lingwistyki antropologiczno-kulturowej. Omówię przykładowo hasło *bylica*, opracowane przez Ewę Paclawską (II tom SSiSL *Rośliny*, cz. 3. *Kwiaty i zioła*), które składa się z eksplikacji (ta obejmuje: kategoryzacje, kolekcje, kompleksy, opozycje, wygląd i właściwości, miejsce rośnięcia i lokalizator, święcenie, sposoby użycia, zastosowanie lecznicze, zastosowanie magiczne, zastosowanie obrzędowe, zastosowanie gospodarskie, ekwiwalencje, symbolikę) oraz z dokumentacji, na którą składają się dane leksykograficzne, teksty folkloru (pieśni sobótkowe, dożynkowe, miłosne i o miłości, stanowe, żartobliwe, ballady, opowieści wierzeniowe) oraz zapisy wierzeń i opisy zachowań (obrzędy sobótkowe, pogrzebowe, działania magiczne, praktyki lecznicze i gospodarskie). Skrót całości ma postać następującą:

W polskiej tradycji ludowej rosnąca dziko w polu *bylica* jest traktowana jako ziele związane z kobiecością i płodnością – określana mianem *matki zielnej*. Charakteryzowana jest jako balsamicznie pachnąca, podobna do drzewa, zielona, o białych liściach, wiotka, podatna na działanie wiatru. Przypisywano jej różnorodne właściwości lecznicze i używano przede wszystkim na choroby kobiece – w celu wspomoczenia płodności i porodu; także na choroby głowy, płuc i żołądka. Wierzono, że odpędza zło, czary, choroby, burze; oczyszcza; zjednuje miłość dziewczętom i kobietom. Symbolicznie wiązano ją z kobietą i kobiecą aktywnością seksualną, też z czarownicami, które miały jej używać podczas nocy świętojańskiej. Ze względu na wiotkość bylicę kojarzono z rozwiązłością, niestałością w uczuciach i niewiernością (Paćławska, w druku).

Przywołana tu „kapsuła” (skrót) hasła zawiera zestaw najsilniej utrwalonych sądów o bylicy. Sądy te mają różny stopień stabilizacji i różne formy poświadczenia – systemowe, tekstowe oraz „przyjęzykowe”. Oto zestawienie cech z zaznaczeniem sposobu ich poświadczenia⁶. Symbolami oznaczam typ danych: **S** – systemowe, **T** – tekstowe (z doprecyzowaniem gatunku), **P** – „przyjęzykowe”:

- BYLICA** ‘*Artemisia vulgaris*’ to *ziele* – T (pieśni sobótkowe)
- B. to *matka ziela* – S, P
- B. rośnie dziko – T (pieśni sobótkowe, dożynkowe, miłosne i zalotne)
- B. balsamicznie pachnie – S, P
- B. jest podobna do drzewa – S, T (przysł., pieśni sobótkowe, miłosne i zalotne, stanowe), P
- B. jest zielona – S, T (pieśni sobótkowe)
- B. ma białe liście – S, T (pieśni weselne, relacje potoczne)
- B. jest wiotka, nietrwała, podatna na działanie wiatru – S, T (pieśni miłosne i o miłości, opowieści wierzeniowe), P
- B. ma właściwości lecznicze, wykorzystuje się ją: w leczeniu chorób kobiecych, wspomaganiu płodności u kobiet, leczeniu chorób głowy, płuc, żołądka – P
- B. się święci – P
- B. odpędza czary, choroby, burze – S, T (pieśni sobótkowe), P
- B. oczyszcza – P
- B. zjednuje miłość dziewczętom i kobietom – P
- B. wiązana jest z kobiecą płodnością – T (pieśni sobótkowe, dożynkowe, miłosne i zalotne)
- B. łączona jest z kobietą, kobiecą aktywnością seksualną, z czarownicą, która używa jej w noc świętojańską – S, T (pieśni sobótkowe, dożynkowe, miłosne i zalotne, żartobliwe, ballady)
- B. kojarzona jest z rozwiązłością, niestałością w uczuciach i niewiernością – T (pieśni miłosne i zalotne, stanowe, żartobliwe)

Bylica postrzegana jest wieloaspektowo, a charakterystyki składające się na jej wyobrażenie komunikowane są we wszystkich lub jedynie w wybranych typach danych. We wszystkich typach danych utrwalone zostało

⁶ System taki przyjęty został w opracowaniach J. Bartmińskiego dla *matki* i *złota* (Bartmiński 1998, 2015b).

poświadczenie o wiotkości bylicy, jej nietrwałości, podatności na działanie wiatru oraz to, że przeciwdziała czarom, odpędza choroby i burze. W systemie i tekstach potwierdziło się, że bylica jest podobna do drzewa, jest zielona, ma białe liście, że odpędza czary, jest łączona z kobietą, jej aktywnością seksualną i kojarzona z czarownicą. Wyłącznie w tekstach ma poświadczenie składnik kategoryzujący (*ziele*) oraz miejsce występowania (rośnie dziko) i skojarzenie jej z kobiecą płodnością, z rozwiązłością, niestałością w uczuciach i niewiernością. Jedynie w danych „przyjęzykowych” mowa o tym, że bylicę się święci oraz to, że ma właściwości oczyszczające i przypisywana jest jej właściwość zjednywania miłości.

Charakterystyki bylicy mają różne podstawy. Z podstawy poznawczej np. budowane są sądy na temat wyglądu rośliny (*bylica jest zielona, ma białe liście, przypomina drzewo*), jej właściwości (*jest nietrwała*) i miejsca rośnięcia (*rośnie na polu, na odludziu*); podstawę wierzeniową mają sądy o związku bylicy z czarownicą oraz takie, które mówią o jej ochronnych i oczyszczających właściwościach (zapach bylicy jest według wierzeń apotropeikiem przed złymi mocami) czy wyjątkowych działaniach w magii miłosnej. Także na legendach i sfabularyzowanych wierzeniach opiera się przypisanie bylicy cech ziela uświęconego przez kontakt z głową świętego Jana oraz to, że miała jej użyć Matka Boska, by głowa świętego przyrosła do ciała; zgodnie z przekazami Matce Boskiej włożono bylicę do trumny.

Z założenia w rekonstrukcji wyobrażeń w SSiSL brane są pod uwagę charakterystyki stabilizowane, powtarzalne, ale zasadne jest włączenie do opisu także charakterystyk jednostkowych, o ile udaje się wskazać „ścieżki kognitywne” prowadzące od cech „mocnych” do „słabych” i powiązać je z sobą sieciowo. W przypadku charakterystyk bylicy takie ścieżki udaje się odkrywać, np.: 1) a) w bylicę wpadła głowa św. Jana i b) bylica pomaga w leczeniu bólów głowy oraz 2) a) bylica kojarzona jest z czarownicą i b) bylicę pali się w ogniskach na św. Jana (= w celu przywołania czarownicy). Cechy wchodzące w skład wyobrażenia bylicy są względem siebie koherentne i komplementarne, a utrwalone w zapisach wierzeń i opisach praktyk święcenie bylicy, jej właściwości oczyszczające i miłosne, dopełniają, niepoświadczone w innych typach danych, charakterystyki składające się na całościowy obraz tego ziela w polskiej tradycji ludowej.

4.2. Typy danych w *Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów*. Przykład DOMU

Opis wartości traktowanych jako koncepty kulturowe, tj. „pojęcia aksjologicznie nacechowane i wyposażone w swoiste kulturowo konotacje” (Bartmiński 2015a: 9), oparty jest w *Leksykonie aksjologicznym Słowian i ich sąsiadów*

(LASiS – 1, 3, 5) na trzech typach danych: systemowych, czerpanych ze źródeł leksykograficznych (S), uzyskanych metodą badań ankietowych (A) oraz ekscerpowanych z tekstów (T): ze zbiorów przysłów, z korpusów narodowych, z wysokonakładowej prasy (odpowiadającej reprezentatywnym opcjom politycznym i światopoglądowym) oraz z kanonu literackiego. Rekonstrukcja konceptu ukierunkowana jest na zarejestrowanie tego, co odpowiada „wyobrażeniu bazowemu” i jego profilowaniu w dyskursach. Odtwarzany w takim duchu obraz polskiego domu jako kompleksowy konstrukt mentalny („gestalt”) objął w opisie cztery wymiary: psychospołeczny, funkcjonalny, przestrzenny i kulturowy (aksjologiczny). Zrekonstruowany na podstawie S-A-T przez Jerzego Bartmińskiego i Iwonę Bielińską-Gardziel (2015: 109–110) w wersji syntetycznej został wyeksplikowany jako:

miejsce (*budynek, domek jednorodzinny, chałupa, dworek, pomieszczenie, kawalerka* ...), w którym – S, T

ktos (*rodzina, „swoi”, bliscy*, połączeni bliskimi relacjami we wspólnotę, w której dominującą pozycję ma kobieta-matka i dzieci) – S, T

mieszka, tzn. przebywa długo/ stale – S, T

w oddzieleniu od otoczenia, w przestrzeni prywatnej, nie publicznej – S, T

z poczuciem bycia *u siebie*, w miejscu *oswojonym*, gdzie czuje się swobodnie, *na luzie*, może ubierać się *po domowemu* – S, A, T

zaspokajają najważniejsze życiowe potrzeby, w tym zwłaszcza takie, jak:

potrzeba bezpieczeństwa – S, A, T

ochrony od zima – S

snu i odpoczynku – A, T

bycia z bliskimi, z dziećmi – S, T

(zwykle:) zaspokajania głodu – S, A, T

(zwykle:) higieny osobistej – T

(zwykle:) przekazuje młodszemu pokoleniu wzory kulturowe: mowę, wierzenia i przekonania, tradycyjne normy i wartości – S, T

(niekiedy:) wykonuje pracę zarobkową – S, T⁷.

Z zestawienia wynika, że we wszystkich typach danych utrwaliły się charakterystyki domu jako miejsca, w którym ma się poczucie bycia u siebie, możliwość zaspokajania niektórych potrzeb życiowych, zwłaszcza bezpieczeństwa i głodu. W systemie i tekstach dom jawi się jako miejsce, budynek, w którym mieszka rodzina (swoi i bliscy); dom jest miejscem, w którym zaspokajana jest potrzeba bycia z bliskimi, z dziećmi, w którym dzieciom przekazywane są wzory kulturowe, niekiedy też wykonuje się pracę zarobkową. W ankietach i tekstach została poświadczona możliwość zaspokajania

⁷ Każdy z tych sądów ma poświadczenie w różnego typu danych. Typy danych, oznaczone symbolami literowymi S (system), A (ankieta), T (teksty) wskazują na podstawie analizy całego hasła i potwierdzeń poszczególnych charakterystyk, udokumentowanych przez J. Bartmińskiego i I. Bielińską-Gardziel (2015).

w domu potrzeby snu i odpoczynku. Jedynie w systemie językowym utrwałała się cecha ochrony od zimna, a jedynie w tekstach – możliwość zaspokajania potrzeb higienicznych. Charakterystyki wydobyte z różnych podstaw materiałowych są w wysokim stopniu koherentne, a wydobyte ze zróżnicowanych podstaw źródłowych, wzmacniają siłę utrwalenia cechy.

5. Rola danych „przyjęzycznych” w rekonstrukcji JOS

Rozważmy w kolejności, czym są dane „przyjęzyczne” i co nowego i innego wnoszą dla rekonstrukcji JOS? Czy warto odwołać się np. do rysunków? – Autorzy studium o polskim językowo-kulturowym obrazie domu pisali: „kiedy używa się w języku polskim słowa *dom*, myśli się w pierwszej kolejności o budynku mającym ściany i dach, drzwi i okna, dymiący komin, w otoczeniu kwiaty, drzewo, ścieżka, nad domem słońce. Tak zwykle rysują dom polskie dzieci, nawet jeśli mieszkają w blokach” (Bartmiński, Bielińska-Gardziel 2015: 111)⁸. Można powiedzieć zatem, że dziecięce rysunki komunikują więcej niż słownikowe definicje *domu*.

Na rysunkach dzieci⁹ i na okładkach książek dla dzieci przedstawiany jest zwykle budynek z dachem, oknami (oknem), drzwiami i kominem; dom znajduje się w wyznaczonej i odgraniczonej zwykle płotem przestrzeni; koło domu rosną drzewa i kwiaty. Można z nich wnioskować, że dom jest postrzegany jako miejsce ciepłe (w domu płonie ogień, jego znakiem jest dym z komina, rys. 1–3, 5–6) i bezpieczne („dach nad głową”); w domu żyje rodzina (lub wspólnota bliskich, choć niespokrewnionych osób – jak na rysunku rodzinnego domu dziecka, rys. 4); członków rodziny łączą silne więzi (na rysunku nr 1 wszyscy trzymają się za ręce). Dom wywołuje u dzieci asocjacje pozytywne – jest przedstawiany w kolorowych barwach (rys. 1–5), ze słońcem (rys. 1–2, 5) i tęczę nad nim (rys. 3); obok domu bawią się dzieci; z domem i rodziną kojarzone są też zwierzęta (pies i kot, rys. 1–2). Specjalną wymowę ma rysunek domu namalowany czarną kredką, z czarnym

⁸ Wcześniej w odniesieniu do opisu domu w swojej angielskiej książce postulował to także J. Bartmiński, który pisał: DOM (in the sense of ‘house’) is a favourite topic of children’s drawings. It has walls, doors, windows, usually also a chimney with smoke coming out as a sign of people living in the house. But the image of DOM also includes invisible characteristics, carries certain values and functions as a cultural symbol, i.e. it also means ‘home’. In this chapter I investigate the various dimensions of DOM, the nature of its content and the way it functions in general discourse (Bartmiński 2009: 149).

⁹ Rysunki 1–3. pochodzą ze strony: pl.depositphotos.com [dostęp: 22-06-2017]. Rys. 4. to logo Rodzinnego Domu Dziecka w Białymstoku. Rys. 5–6 są pracami nadesłanymi na konkurs *Mój dom bez przemocy*, ogłoszony przez Stowarzyszenie MONAR, zob. http://www.dombezprzemocy.monar.org/?page_id=2 [dostęp: 22-06-2017].

dachem, czarnym dymem, jednym drzewem i jedną postacią obok niego (rys. 6). Rysunek ten przedstawia budynek, który ma ściany, dach, dwa okna oraz drzwi, ale oddanie go w czarnej barwie i z jedną postacią obok domu wywołuje skojarzenia z antydomem – z miejscem co prawda ciepłym fizycznie (znakiem tego ciepła jest dym z komina, więc w domu płonie ogień), ale też i samotnością.



Rys. 1



Rys. 2



Rys. 3



Rys. 4



Rys. 5



Rys. 6

Wyeksplikowane z przedstawień rysunkowych cechy domu wzmacniają zestawione przez J. Bartmińskiego i I. Bielińską-Gardziel niektóre charakterystyki składające się na wyobrażenie bazowe – to, że dom jest miejscem (*budynkiem, domkiem jednorodinnym*), w którym – w przestrzeni prywatnej – mieszkają „swoi”, bliscy (ojciec, matka, dziecko lub dzieci). Dom w wyobrażeniach dzieci jest miejscem, w którym zaspakajane są podstawowe potrzeby życiowe: potrzeba bezpieczeństwa, ochrony od zimna i głodu. Te i jeszcze inne cechy domu można wydobyć z analizy praktyk takich, jak wieszanie na ścianie portretu Żyda (konotuje bogactwo) czy podkowy (konotuje szczęście), zwyczajów zasiedlania domu (wnoszenia w pierwszej kolejności elementów kultu religijnego, np. obrazu Matki Boskiej), organizacji przestrzeni domu i wyznaczania centralnych miejsc dla stołu, kanapy i telewizora czy oddzielenia domu jako przestrzeni oswojonej, wewnętrznej, a nawet sakralizowanej (przez wieszanie krzyża nad drzwiami) od przestrzeni obcej, zewnętrznej i świeckiej. Wszystkie te przykłady pozwalają sformułować wniosek, że dane „przyjęzykowe” (w szczególności przedmioty i zachowania) w opisie JOS pełnią specjalną funkcję: z jednej strony potwierdzają i weryfikują innego typu dane (systemowe, tekstowe, ankietowe), z drugiej zaś wzbogacają i dopełniają opis rekonstruowanego wyobrażenia.

6. Dane negatywne a językowy obraz świata

Relevantne etnolingwistycznie mogą też być inne dane, które określam mianem **danych negatywnych**. Uwzględnianie tego rodzaju danych zaproponowała Jadwiga Kozłowska-Doda (2015), która przy opisie białoruskiego domu wprowadziła do ankiety pytanie *Kiedy dom przestaje być domem?*. Podobnie postąpiła Elżbieta Wiącek (2012), tytułując rozdział swojego studium *Gdzie zaczyna się i kończy dom?*, pisząc o Machowie, o wsi, której dziś już nie ma. Dla rekonstrukcji obrazu domu, który „się skończył”, nie jest domem, ważne mogą okazać się teksty opisujące np. areszt domowy więźniów politycznych, gdy człowiek we własnym domu nie ma swobody działania, gdy w jego domu przebywają obcy, nienależący do wspólnoty rodzinnej (oni, a nie właściciel, gospodarz mają klucze do domu). Równie cenne mogą okazać się relacje osób pozbawionych własnego domu (na skutek wojny, pożaru, powodzi, egzekucji długów, działań gospodarczych, itd.), relacje ludzi bezdomnych¹⁰, niemających stałego i stabilnego miejsca zamieszkania na skutek własnego wyboru lub zdarzeń losowych oraz opowieści emigrantów, którym – choć znaleźli dom w innym miejscu, w innej ojczyźnie, w obozach czy ośrodkach dla uchodźców – towarzyszy nostalgia za domem rodzinnym i jego przestrzenią, za miejscem i bliskimi ludźmi.

7. Dane „wyzerowane”, „polska mapa niepamięci” i „pamięć utajniona”

Szczególnym typem źródeł, najtrudniejszym do pozyskania, są dane związane z badaniem „niepamięci”. Mieszczące się w ramach oral history, są narracjami o zdarzeniach świadomie pomijanych lub przemilczanych, niewygodnych, bolesnych i traumatycznych, wypieranych ze zbiorowej i indywidualnej pamięci z poczucia wstydu lub z obawy o życie własne i bliskich (jak: niszczenie cerkwi w okresie przedwojennym, mord w Jedwabnem, pogrom kielecki, przesiedlenie ludności łemkowskiej w ramach akcji „Wisła”, służba Ślązaków w Wehrmachcie, osadzanie ich w obozach pracy i deportacja na Syberię lub do kopalni Donbasu, tworzenie obozów pracy dla żołnierzy AK, przymusowe wysiedlenia Mazurów, itp.)¹¹. Ten typ podstawy materiałowej można traktować jako **dane wyzerowane**. Dla etnolingwisty dane takie, jako konsolidujące w wysokim stopniu grupę i pozwalające na

¹⁰ Te i wcześniejsze przykłady w odniesieniu do domu białoruskiego analizuje Kozłowska-Doda (2015: 200–202).

¹¹ O niektórych przykładach „zbiorowej niepamięci” zob. Bartmiński, Chlebda 2008: 16.

odtworzenie wspólnoty losu rodziny, sąsiadów, lokalnej społeczności lub narodu, sytuują się na „**polskiej mapie niepamięci**” (Chlebda 2014: 44), „niepamięci zbiorowej” (Chlebda 2007, 2012) i w obszarze tzw. „**pamięci utajnionej**”, nieujawnianej obcom i, co najwyżej, przekazywanej jedynie swoim, bliskim, zaufanym. Dla osób postronnych, postrzeganych jako realne zagrożenie, pamięć ta jest niedostępna, zwykle pozostaje też ona w konflikcie, a nawet w jawnej sprzeczności z pamięcią oficjalną i instytucjonalną (por. Hajduk-Nijakowska 2012: 226). Dane wyzerowane („białe plamy w historii”) są trudniejsze do diagnozowania, udokumentowania i analiz, bo wymagają wiedzy „pozaźródłowej”, trudnej do zdobycia metodą typowych, rutynowych wywiadów, ale w badaniach etnolingwistycznych są równie ważne jak te powszechnie dostępne, poświadczane w systemie czy w tekstach. Ich uwzględnianie zgodne jest z postulatem Wojciecha Chlebdy (2014: 44), który pisał: „nakazem badawczym jest więc w pierwszym rzędzie poszukiwanie nazw, będących znakami oporowymi niepamięci zbiorowej, definiowanie ich znaczenia i określanie dynamiki ich lokacji na mapie mentalnej”.

Literatura

- Abramowicz Maciej, Bartmiński Jerzy, Chlebda Wojciech, 2009, *Językowo-kulturowy obraz świata Słowian na tle porównawczym. Założenia programu „A” (10 VI 2009)*, „Etnolingwistyka” 21, s. 341–342.
- Bartmiński Jerzy, 1988, *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa*, [w:] *Konotacja*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin, s. 169–183.
- Bartmiński Jerzy, 1990, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, [w:] JOS, s. 109–127.
- Bartmiński Jerzy, 1996, *O „Słowniku stereotypów i symboli ludowych”*, [w:] SSiSL, s. 9–34.
- Bartmiński Jerzy, 1998, *Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu „matki”*, „Język a Kultura”, t. 12. *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. Janusz Anusiewicz, Jerzy Bartmiński, s. 63–83.
- Bartmiński Jerzy, 2002, *Etnolingwistyka* [hasło w:] *Wielka encyklopedia powszechna*, t. 8, red. Jan Wojnowski, Warszawa, s. 380–381.
- Bartmiński Jerzy, 2006, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.
- Bartmiński Jerzy, 2009, *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, London.
- Bartmiński Jerzy, 2010, *Pojęcie „językowy obraz świata” i sposoby jego operacjonalizacji*, [w:] *Jaka antropologia literatury jest dzisiaj możliwa?*, red. Przemysław Czaplinski, Anna Legeżyńska, Marcin Telicki, Poznań, s. 155–178.
- Bartmiński Jerzy, 2011, *The Cognitive Definition as a Text of Culture*, [w:] *The Linguistics Worldview: Ethnolinguistics, Cognition, and Culture*, (ed.) Adam Głaz, David S. Danaher, Przemysław Łozowski, London, s. 161–175.
- Bartmiński Jerzy, 2014a, *Narracyjny aspekt definicji kognitywnej*, [w:] *Narracyjność w języku i kulturze*, red. Dorota Filar, Dorota Piekarczyk, Lublin, s. 99–115.

- Bartmiński Jerzy, 2014b, *Ankieta jako pomocnicze narzędzie rekonstrukcji językowego obrazu świata*, [w:] *Wartości w językowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3. *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. Iwona Bielińska-Gardziel, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Joanna Szadura, Lublin, s. 279–308.
- Bartmiński Jerzy, 2015a, *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów – co zawiera, na jakich zasadach się opiera, dla kogo jest przeznaczony?*, [w:] *LASiS – 1*, s. 7–13.
- Bartmiński Jerzy, 2015b, *Perspektywa semazjologiczna i onomazjologiczna w badaniach językowego obrazu świata*, „Poradnik Językowy” nr 1, s. 14–29.
- Bartmiński Jerzy, 2016, *Uwagi końcowe* [s. 348–351, w ramach bloku:] *Dyskusja podsumowująca projekt „Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych”*, „Etnolingwistyka” 28, s. 337–351.
- Bartmiński Jerzy, Bielińska-Gardziel Iwona, 2015, *Polski językowo-kulturowy obraz DOMU i jego profile*, [w:] *LASiS–1*, s. 89–121.
- Bartmiński Jerzy, Wojciech Chlebda, 2008, *Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów?*, „Etnolingwistyka” 20, s. 11–27.
- Chlebda Wojciech, 2007, *Tezy o niepamięci zbiorowej*, „Prace Filologiczne” LIII, Warszawa, s. 71–78.
- Chlebda Wojciech, 2010a, *W poszukiwaniu językowo-kulturowego obrazu świata Słowian*, [w:] *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*, red. Wojciech Chlebda, Opole, s. 7–20.
- Chlebda Wojciech, 2010b, *W jakim zakresie słownik dwujęzyczny może być źródłem informacji etnolingwistycznej?*, [w:] *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*, red. Wojciech Chlebda, Opole, s. 201–208.
- Chlebda Wojciech, 2010c, *Wstępne założenia analizy słownikowej w projekcie badawczym EUROJOS*, [w:] *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*, red. Wojciech Chlebda, Opole, s. 219–226.
- Chlebda Wojciech, 2012, *Pamięć ujęzykowiona*, [w:] *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej*, red. Jan Adamowski, Marta Wójcicka, Lublin, s. 109–119.
- Chlebda Wojciech, 2014, *O potrzebie mapowania polskiej pamięci/niepamięci zbiorowej*, [w:] *Konstrukcje i dekonstrukcje tożsamości*, t. 3. *Narracja i pamięć*, red. Ewa Golachowska, Anna Zielińska, s. 39–47.
- Grzegorzczkwa Renata, 1990, *Pojęcie językowego obrazu świata*, [w:] *JOS*, s. 41–49.
- Hajduk-Nijakowska Janina, 2012, *Pamięć utajniona. Funkcjonowanie narracji o śląskiej martyrologii*, [w:] *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej*, red. Jan Adamowski, Marta Wójcicka, Lublin, s. 225–235.
- JOS – Językowy obraz świata*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin 1990.
- Kozłowska-Doda Jadwiga, 2015, *Dom w języku białoruskim*, [w:] *LASiS–1*, s. 177–206.
- Krzyszowski Tomasz P., 1997, *O znaczeniu przymiotnika „kognitywny”*, [w:] *Podejścia kognitywne w lingwistyce, translatoryce i glottodydaktyce. Materiały z XX Sympozjum zorganizowanego przez Instytut Lingwistyki Stosowanej UW i Polskie Towarzystwo Lingwistyki Stosowanej, Grzegorzewice, 12–14 stycznia 1996 r.*, red. Franciszek Grucza, Maria Dakowska, Warszawa, s. 23–32.
- LASiS – Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*, t. 1. *DOM*, red. Jerzy Bartmiński, Iwona Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, Lublin 2015; t. 3. *PRACA*, red. Jerzy Bartmiński, Małgorzata Brzozowska, Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2016; t. 5. *HONOR*, red. Petar Sotirov, Dejan Ajdačić, Lublin 2017.

- Łozowski Przemysław, 1999, *Panchronia, czy językoznawstwo bez synchronii*, [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, red. Anna Pajdzińska, Piotr Krzyżanowski, Lublin, s. 25–50.
- Mikołajczuk Agnieszka, 2000, *Kognitywizm a nauczanie języka polskiego jako obcego*, [w:] *Polonistyka w świecie. Nauczanie języka i kultury polskiej studentów zaawansowanych*, red. Jan Mazur, Lublin, s. 83–96.
- Muszyński Zbysław, 1993, *O podmiotowym, społecznym i formalnym wymiarze języka, czyli o trzech aspektach znaczenia komunikacyjnego*, [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski, Lublin, s. 181–193.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2007, *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej*, Lublin.
- Nepop-Ajdaczyć Lidia, 2007, *Polska etnolingwistyka kognitywna*, Kijów.
- Paławska Ewa (w druku), *Bylica*, [hasło w:] *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 2. *Rośliny*, cz. 3. *Zioła i kwiaty*. Koncepcja całości i redakcja Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin.
- SLSJ – *Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny*, Wrocław 1980.
- SSiSL – *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1. *Kosmos*. Koncepcja całości i redakcja Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora Stanisława Niebrzegowska [od cz. 3. Niebrzegowska-Bartmińska], cz. 1. *Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie*, Lublin 1996; cz. 2. *Ziemia, woda, podziemie*, Lublin 1999; cz. 3. Lublin 2012; cz. 4. *Świat, światło, metale*, Lublin 2012.
- Tolstoj Nikita I., 1995, *Ėtnolingvistika v krugu gummanitarnyh disciplin*, [w:] tegoż, *Jazyk i narodnaja kul'tura. Očerki po slavjanskoj mifologii i Ėtnolingvistike*, Moskwa, s. 27–40.
- Tolstye Nikita I., Svetlana M., 1995, *O slovarie „Slavjanskie drevnosti”*, [w:] *Slavjanskie drevnosti. Ėtnolingističeskij slovar' pod redakcijej N. I. Tolstogo*, redakcionnaja kolegija: T. A. Agapkina, L. N. Vinogradova, V. Ja. Petruhin, S. M. Tolstaja, t. 1, Moskwa, s. 5–14.
- Tyrpa Anna, 2006, *Etnolingwistyka ludowa, narodowa, porównawcza – koncepcje neofilologów i polonistów*, „Etnolingwistyka” 18, s. 105–116.
- Vaňkova Irena, 2010, *Úvodem: na cestě kognitivní (Etno)lingvistice*, „Slovo a Slovesnost” 71/2010, nr 4, s. 245–249.
- Wiącek Elżbieta, 2012, *Zegnaj moja wiosko. . . Pamięć o Machowie i kulturze lasowiaczek w twórczości Marii Kozłowej*, [w:] *Pamięć jako kategoria rzeczywistości kulturowej*, red. Jan Adamowski, Marta Wójcicka, Lublin, s. 183–201.
- Zinken Jörg, 2009, *The Ethnolinguistic School of Lublin and Anglo-American cognitive linguistics*, [in:] Bartmiński Jerzy, 2009, *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, London, s. 1–5.
- Zinken Jörg, 2016, *Jakich danych potrzebuje etnolingwistyka porównawcza?*, „Etnolingwistyka” 28, s. 334–336.

WHAT DATA ARE RELEVANT TO ETHNOLINGUISTIC ANALYSES?

The article deals with the question of what data are ethnolinguistically relevant, with a view to reconstructing the linguistic worldview. Types of data are considered with regard to the names of subdisciplines (*etymological ethnolinguistics*, *dialectological ethnolinguistics*, *onomastic ethnolinguistics*) and the object of study (*cognitive ethnolinguistics*). Special

attention is paid to the data used in *folk* or *national ethnolinguistics*, with a discussion of the treatment of *bylica* ‘sagebrush, wormwood’ in the *Dictionary of Folk Stereotypes and Symbols*, and of *dom* ‘house/home’ in the *Axiological Lexicon of Slavs and their Neighbours*. Attention is paid to the entrenchment of features in the data from the language system, texts, and questionnaires. However, ethnolinguistically relevant data in this approach include not only those three kinds but also “co-linguistic”, “negative”, and “post-reset” data, connected with the “Polish map of non-memory” and “latent memory”.

KEY WORDS: linguistic worldview; etymological ethnolinguistics; dialectological ethnolinguistics; onomastic ethnolinguistics; cognitive ethnolinguistics; systemic data; textual data; questionnaires; co-linguistic data; negative data; “post-reset” data